

Kritische onderwijsresearch

Welke rol spelen onderwijsinstituties (scholen of hogere onderwijsinstellingen) in de maatschappij? Welke maatschappelijke functies worden door hen vervuld, welke functies trachten ze te vervullen en welke maatschappelijke opdrachten worden hun opgelegd? Dat zijn vragen die met behulp van empirische onderwijsresearch kunnen worden beantwoord.

In de Chronicle of Higher Education (19/2/2012) constateert Jeffrey Williams dat, wat het hoger onderwijs betreft, steeds meer onderzoekers en essayisten vanuit een maatschappijkritische invalshoek aan de weg timmeren.¹ Volgens hen raakt het beleid van hogeronderwijsinstellingen en van de overheid geïnfiltreerd door belangen die de 'eigenlijke' onderwijs- en onderzoeksmis­sie van universiteiten en hogescholen ondermijnen. Naast de gevestigde onderwijsresearch is er, aldus Williams, een kritische onderwijsresearch ontstaan, die hedendaagse ontwikkelingen in het hoger onderwijs aan de kaak stelt.

In dit blogbericht beschrijf ik beknopt wat Williams met kritische onderwijsresearch bedoelt, waarna ik de vraag aan de orde zal stellen hoe mijn website, rond onderwijsethiek of beroepsethiek van onderwijsprofessionals, zich tot deze kritische onderwijsresearch verhoudt.

Volgens Williams richt de kritische onderwijsresearch zich tegen de volgende ontwikkelingen:

a) Valorisatie, winstmaximalisatie. Hogeronderwijsinstellingen worden gedreven door *academic capitalism*. Hun primaire doel is met hun onderwijs- en onderzoeksactiviteiten geldelijke inkomsten te genereren. Zij trachten producten en diensten op de markt te brengen die ze tegen goed geld kunnen verkopen om hun kas te spekken. Activiteiten die onvoldoende winst opleveren, worden afgestoten. Het gaat hun om maximalisering van de *shareholder value*.

b) Corporatization. Hogeronderwijsinstellingen verzaken hun verantwoordelijkheden als publieke instituties die ten dienste staan van de samenleving. Ze ontwikkelen zich tot bedrijven (of bedrijfsconcerns) die op de vrije markt opereren en die zich uitsluitend door bedrijfseconomische overwegingen laten leiden, zonder acht te slaan op fundamentele maatschappelijke belangen (bv. de belangen van groepen onderwijsvragenden die bijzondere faciliteiten of extra steun behoeven). De bedrijfsleiding trekt aan de touwtjes en de professionals op de werkvloer verliezen hun inspraak in het beleid.

c) Globalization. Om hun bedrijfswinsten te vergroten, slaan hogeronderwijsinstellingen hun vleugels uit, over de landsgrenzen heen. Er worden buitenlandse studenten geworven en er worden buitenlandse vestigingen geopend, zonder acht te slaan op de belangen van ontwikkelingslanden, van de betrokken buitenlandse studenten en van de studenten van eigen bodem.

d) Exploitatie van werknemers. Hogeronderwijsinstellingen creëren in hun personeelsbestand een proletariaat van goedkope, tijdelijke arbeidskrachten: het gros van hun werknemers wordt uitgebuit om de kostprijs van hun producten en diensten te drukken.

e) Exploitatie van studenten. De collegegelden en studiekosten worden opgeschroefd. Ouders moeten steeds meer betalen om hun kinderen te laten studeren; om hun opleiding te financieren moeten studenten steeds meer werken naast hun studie; en/of studenten moeten steeds hogere schulden aangaan om een diploma te kunnen halen. Studenten krijgen, kwantitatief en/of kwalitatief, lang niet altijd het onderwijs dat ze hadden mogen verwachten. Master- en PhD-studenten worden als goedkope arbeidskrachten in onderzoek en onderwijs ingezet.

Tot zover de onderwerpen waarop de kritische onderwijsresearch volgens Williams gericht is. Dit lijstje zal velen, ook in het Nederlandse onderwijs, bekend voorkomen. Wel zou ik erbij willen aantekenen dat het niet zo duidelijk is of dit autonome ontwikkelingen binnen de Nederlandse universiteiten, hogescholen en mbo-instellingen zijn of dat ze mede het gevolg zijn van ontwikkelingen in het onderwijsbeleid van de overheid.

De volgende vraag is hoe de kritische onderwijsresearch te werk gaat. De titel van Williams' essay luidt: *Deconstructing Academe, the birth of critical university studies*. Mede gelet op de wijze waarop deze titel nader wordt uitgewerkt, zoekt hij aansluiting bij twee methodologische stromingen:

- Deconstructie van teksten (bijvoorbeeld de teksten van beleidsdocumenten) om de meerduidigheid of dubbelzinnigheid ervan te verhelderen en de mogelijke bedoelingen van de opstellers van die teksten te achterhalen (Jacques Derrida); en
- Kritische Theorie (Frankfurter Schule) die de verborgen, egocentrische agenda van machtige maatschappelijke elite aan het licht wil brengen en daar een concurrerende agenda in de richting van een

rechtvaardige, humane samenleving tegenover wil stellen, waarin alle leden gelijke kansen hebben en de mogelijkheid krijgen zich in hun persoonlijke mens-zijn te verwerkelijken.

In hoeverre is mijn benaderingswijze van het (voortgezet en hoger) onderwijs verwant aan die van Williams' kritische onderwijsresearch? Op mijn weblog kies ik de invalshoek van de professionele beroeps-ethiek van docenten, die zich geroepen voelen het belang van hun cliënten (leerlingen/studenten) voorop te stellen. Mijn startpunt was een literatuurstudie naar de rollen die docenten jegens hun studenten vervullen en naar de professionele beginselen waardoor ze zich in hun handelen laten leiden.² Vervolgens heb ik in de afgelopen vijf jaar casussen verzameld en actuele beleidsprocessen geïnventariseerd waarbij het professionele handelen van docenten in het geding was.

Een rode draad daarbij is de belangentegenstelling tussen student en docent en (meer nog) tussen de student enerzijds en de onderwijsinstelling anderzijds. Ook conflicten tussen de belangen van de individuele student en de (vermeende) belangen van de samenleving of van de Kenniseconomie (zoals behartigd door de overheid) komen veelvuldig aan de orde. Mijn doel is belangen van studenten zichtbaar te maken en onderwijsprofessionals daarmee te confronteren: probeer vanuit je professionele verantwoordelijkheid af te wegen hoe je in deze situaties meent te moeten handelen. Anders gezegd: laat je niet klakkeloos met de stroom meedrijven en laat je niet in slaap sussen door mooie beleidspraat, maar tracht te handelen als een kritische professional.

In dat opzicht kan ik me goed vinden in de benadering die Williams aan de kritische onderwijsresearch toeschrijft. Aan de andere kant tracht ik me verre te houden van de politieke en ideologische postulaten van de *Kritische Theorie*. Met mijn weblog tracht ik professionele docenten te bedienen, ongeacht hun politieke opvattingen. Het behoort niet tot de primaire taken van deze professionele beroepsgroep maatschappijkritiek te leveren. Ik tracht me te identificeren met onderwijsprofessionals die moeten opereren binnen de bestaande maatschappelijke verhoudingen en die hun handelen moeten kunnen rechtvaardigen in het licht van breder gedragen normen en waarden. Ik bedoel onderwijsprofessionals die enerzijds bedacht zijn op de verleidingen waaraan machthebbers bloot staan om hun macht te misbruiken, maar die anderzijds niet bij voorbaat kwade trouw bij managers, bestuurders en politici veronderstellen. Ik richt me op onderwijsprofessionals die zich niet laten verblinden door utopische visioenen maar die het beste met hun studenten voorhebben en die de moed hebben voor hen op te komen als ze onder de voet gelopen dreigen te worden. Ik ben huiverig voor de Kritische Theorie omdat onderwijsprofessionals daarmee een eenzijdig interpretatiekader zou worden opgedrongen, waardoor ze belemmerd zouden worden om binnen hun beroepsuitoefening tot een onbevooroordeelde afweging van handelingsalternatieven te komen.

Nee, dan voel ik me meer thuis bij de *Deconstructie-methodologie* van Jacques Derrida. Studenten worden vaak geconfronteerd met maatregelen die op het eerste gezicht heel redelijk zijn maar die erg nadelig voor hen uitpakken. Het is dan de taak van onderwijsprofessionals te onderzoeken of die maatregelen de toets der kritiek kunnen doorstaan. Door middel van deconstructie wordt geanalyseerd welke normen, waarden en ideologische vooronderstellingen aan die maatregelen ten grondslag kunnen liggen en welke alternatieve normen, waarden en vooronderstellingen veronachtzaamd zijn. Door zulke analyses aan te bieden, hoop ik eraan bij te dragen dat onderwijsprofessionals die maatregelen zelf evalueren en op een evenwichtige manier in discussie brengen.

Maar eerlijk gezegd hanteer ik geen doortimmerd instrumentarium op mijn weblog (afgezien van de denkkaders van de professionele beroeps-ethiek). Gewapend met sociologische verbeeldingskracht en intuïtie tracht ik me in de situatie van docenten en studenten in te leven en probeer ik te verzinnen hoe ze op een menselijke manier met elkaar zouden kunnen omgaan. Je ziet maar wat je er mee doet.

Wes Holleman
ethische kroniek 28-2-2012
<http://www.onderwijsethiek.nl>

¹ <http://chronicle.com/article/An-Emerging-Field-Deconstructs/130791/> (19/2/2012)

² <http://www.onderwijsethiek.nl/wp-content/uploads/2007/04/onderwijsethieknov2006.pdf>